

Золтан К. Ђере (Györe K. Zoltán)
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

УДК 94(439)''184 8/1868''
Оригиналан научни рад

МАЂАРСКИ ЛИБЕРАЛИ И НАРОДНОСНО ПИТАЊЕ 1848-1868. Г.¹

Студија се бави анализом односа мађарске либералне политичке елите према статусу и правима немађара Краљевине Мађарске у периоду 1848-1868.г. Делатност мађарских либералних политичара имала је одређујући утицај на политички живот земље од 1830. године. Закупљени компликованим односима са хабзбуршком династијом, мађарски либерали су значај националног питања схватили у пуној мери тек за време револуције 1848/1849. Либерални концепт решавања народносног питања обезбеђењем широких индивидуалних слобода и политичких права, односно путем образовне, верске и културне аутономије, али без федерализације земље, већина народности није прихватила, што је довело до дестабилизације политичке ситуацију непосредно пре и током Првог светског рата.

Кључне речи: Аустријска царевина, Краљевина Мађарска, 19. век, народносно питање, либерализам, национализам, револуције 1848/1849, закон о народностима из 1868, аутономија.

Мађарска је средином 19. века у етничком смислу била једна од најшаренијих земаља Европе. Од представника укупно 18 народа шест етничких заједница превазилазило је бројност од милион припадника: Мађари, Немци, Румуни, Словаци, Хрвати и Срби. Русина и Јевреја било је близу пола милиона, а број Буњеваца, Шокаца, Цигана, Чеха, Моравчана, Пољака, Словенаца и Бугара премашио је десет хиљада. Поменуто становништво се у верском погледу делило на 7 већих конфесија (Katus 1979: 191).²

Етничка и верска шароликост становништва била је резултат сложених политичких процеса у историји Мађарске у периоду после Мохачке битке. Почетком 16. века од 3,3 милиона становника Угарске 75-80% припадало је мађарском народу, а поред њих у земљи су живели Срби, Хрвати, Немци, Румуни, Кумани, Јевреји и други (Szentpéteri 2000: 341-342). Губици у више-

¹ Zoltan.gyere1@gmail.com Истраживања у вези са темом вршена су у оквиру пројекта *Војвођански простор у контексту европске историје* (број пројекта ОН 177002), чији је носилац Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, а благаонаклони финансијер Министарство за просвету и науку Србије.

² Јевреја је крајем 18. века било преко 80.000, 1805. преко сто хиљада, 1825. више од 190.000, 1840. око 242.000, 1857. пописано их је 407.800, 1880. године 624.700, а са више од 910.000 постали су 1910. године једна од најбројнијих народности (Bódi 2008: 328).

вековном тешком ратовању са Османлијама и серија ратова са Хабзбурзима узроковали су да почетком 18.в. број становника Угарске не прелази оно пре 1526.г, чак ни уз масовно усељавање странаца (претежно са Балкана). При томе сразмера Мађара у укупном становништву је спала на педесетак одсто. Спонтано и организовано усељавање преко 2 милиона Немаца, Срба, Румуна и других етницитета као и природни прираст становништва до 1790.г. повећали су број житеља Угарске (Мађарске, Ердеља и Хрватске) на 10 милиона, али и снизили удео Мађара на 41,5%, а према попису становништва из 1850.г., на свега 36,5% (Fónagy 2001).

Поменута етничка структура је у доба афирмације либералних и националних идеја у 19. веку представљала тежак изазов јединству и мађарском карактеру државе. Супротности националних интереса Мађара и већине немађара произвели су јаку политичку тензију која је осетно дестабилизovala политички систем Мађарске, нарочито у предвечерје и у време Првог светског рата. Додатну тешкоћу решавању националног питања у Угарској представљала је чињеница да су њени политичари морали увек водити рачуна о ставовима бечког двора: да су и хтели, федерализацију Угарске не би могли спровести услед констаног негативног става владара према тој идеји; уз то, постојала је опасност да бечки двор искористити политичке антагонизме међу Мађарима и немађарима за постизање сопствених политичких циљева (Katus 2000: 345).

Циљ студије је да укратко скицира ставове мађарских либералних политичара према питању равноправности народности. Мађарски либерали су представљали централну политичку групацију која је од тридесетих година до краја 19.века, некад у опозицији некад у власти, играла одређујућу улогу у политичком животу земље. Формулисање политике према народностим као и закони у вези с народносним питањем, претежно су резултат њихове делатности, а ставови конзервативних, двору лојалних, односно, радикалних и демократских политичара су обично дефинисани у односу на погледе либерала.

Ставови мађарских либерала до 1849.г.

Иако су национални препороди немађарских народа заживели већ крајем 18. века, све до тридесетих година 19. века политичке супротности међу народима Угарске су биле слабо изражене. Службени језик био је латински, а постојао је и осећај тзв. хунгаризма, врсте патриотске свести која се везивала за геополитички појам Краљевине Мађарске, односно за заједничку историјску судбину њених народа. Хрвати су по историјској основи признавани за посебну нацију са својом посебном аутономном територијом. Уз католике своје аутономне црквено-школске организације имали су лутерани, калвинисти и православни, при чему су привилегије православних имале и посебан политички садржај и значај. До тридесетих година, када су почели да се јављају озбиљнији национално-политички захтеви немађарских народа, одређене политичке захтеве формулисали су

Румуни (*Supplex Libellus Valachorum*, 1791) и Срби (захтеви за посебном етничком територијум, Темишварски сабор 1790). Национални пројекти осталих народности су до треће деценије 19.в. претежно остали у границама неговања језика и културе.³

Политизацијом националних препорода Мађари и немађарски народи прихватили су дијаметрално супротне концепте: одговарајући својим националним циљевима народности су пригрлиле језичко-етничку идеју нације, а Мађари концепт политичке нације. Мађарска либерална елита је решавање народносног питања интегрисала у сложени склоп проблема грађанског преображаја земље и решавања државно-правног спора са бечким двором. Веровали су да ће проширивањем политичких права на све становнике земље без обзира на њихову етничку, верску или социјалну припадност, као и укидањем феудалних стега, снажно подстакнути хармонизацију интереса припадника разних класа и разних народности, те да ће у условима широких грађанских и личних слобода и материјалног благостања, национална проблематика постати другоразредна, односно да ће народности одустати од колективних народносног захтева.⁴ Штовише, мађарски политичари су надали сарадњи и подршци народности у политичкој борби са бечким двором, сматрајући да су грађански преображај, уставне и личне слободе и њима у најужем интересу.

Мађарски политичари су знатан део своје енергије посветили афирмацији мађарског језика, те су у периоду 1790-1844.г. постепено успели спровести замену латинског службеног језика мађарским у законодавству, државној управи, у световном и црквеном судству, у вођењу матичних књига, а од 1844. године и у школству. Непромишљена и арогантна мађарска језичка политика (која иначе није одударала од језичке политике савремених европских држава) је изазвала оправдану реакцију народности, чијим језицима није посвећена никаква пажња. Народности су сматрале да их језичка политика, која практично не узима у обзир вишенационални карактер земље, потискује у статус грађана другог реда. Значај овог проблема показао се у пуној мери у збивањима револуционарне 1848/1849.г (Katus 2000: 347).

Међу револуционарним мартовско/априлским законима само један се (индиректно) односио на народносна питања: закон о религији (1848:20), који је прогласио равноправност католичке, евангеличке, калвинистичке, антитринитарске, гркокатоличке и православне вере. При томе, 8. параграф је изричито гарантовао самоупрвна права православног конфесије у црквеним и школским пословима и одредио да се, ради утврђивања жеља православног

³ Четрдесетих година мађарски либерали су јединство државе изражавали појмом мађарске политичке нације, а постојање немађарских и нехрватских народа, без историјског права на државу и статус нације, означавали су са термином народности.

⁴ Умерени реформисти (нпр. Сечењи) су промене желели посве мирно и у споразуму са Двором те су и у народносног питањима наступали веома умерено. Аулици су тражили сарадњу са народностима не због тога што су им желели изаћи у сусрет већ због тога што су их хтели користити у политичкој борби са либералима и демократама.

становништва, пре почетка рада мађарског парламента сазове њихов црквени сабор (L.Landerer и G.Heckenast 1848 [1988]: 62-63). Одредбе закона су парктично значиле да су ранија стечена колективна права на пољу школства и црквених послова потврђена и да је припадницима шест конфесија (сем јудаизма који је изједначен са осталима конфесијама крајем револуције) њихова црквено-школска аутономија гарантована и у постреволуционарном раздобљу.

Народности су са задовољством поздравили мађарску грађанску револуцију, али су уз гарантована индивидуална и горе поменута колективна права захтевали признање колективних националних права. Сматрали су да национална права могу осигурати само као признате (политичке) нације са правом на сопствене територије и националне установе. Засебни национални захтеви немађара 1848/1849. крајње су изненадили мађарске политичаре, пре свега чињеница да су Хрвати, Срби и део Румуна оружаном устали против револуционарне владе и тражили не само аутономну територију већ и отцепљење од Мађарске. Двор је успео да незадовољство поменутих народности искористи у одбрану својих позиција, обећаваши народностима равноправност (Katus 2000: 344).

Нови погледи на равноправност народности

Сложеност унутрашње и спољнополитичке ситуације као и део октројисаног устава који је прокламовао равноправност народности и њихових језика, подстакнули су мађарске револуционаре да се озбиљно посвете решавању националног питања. Временом су се искристалисала два гледишта. Прво је било решење које су нудили Ласло Телеки, Пал Вашвари и мађарски радикали окупљени око листа *Március Tizenötödike*. Они су већ с пролећа 1849. г. тврдили да се народносно питање може трајно решити једино коначним одустајањем од ставова који претпостављају мађарску хегемонију и мађарски карактер целе државе и да је нужно озбиљно размотрити могућност федерализације земље. Мађарска, Ердел, Хрватска, а ако то желе, крајеви претежно насељени Словацима, могли би бити издвојени у савезне републике, при чему би републике биле уједињене у јединственој влади и законодавству. Језик парламента био би мађарски. Процењивали су да би једино суштинско, историјско решење односа са народностима омогућило победу над Аустријом и осигурало дугорочан опстанак Мађарске. Веровали су да би федералистичко преуређење мање народе у региону могло подстакнути да ступе у конфедералне везе са Мађарском, што би сем јачања Мађарске, осигурало и заштиту интереса малих народа наспрам великих европских сила (Spiga 1979: 405-411).

Представници другог концепта, либерали, одбијали су федерализацију земље сматрајући да управо чине крајње напоре у политичкој и оружаном борби против Двора како би извршили грађански преображај друштва, еманциповали Мађарску од Аустрије и да би обзбедили власт мађарској владајућој елити. Власт нису желели делити, најмање са народностима које

су водиле оружану борбу против револуционарне владе. Позивајући се на чињеницу да су државу створили Мађари и да су вековима водили борбу за њену изградњу, одржање и јединство, одбијали су признати право народности на статус посебних политичких нација (сем Хрвата) и на посебне аутономне територије. Били су спремни испунити захтеве народности у суштински ширем обиму од предреволуционарних замисли, али у оквирима идеје о једној политичкој нацији. Ова концепција надовезивала се иначе на предреволуционарне идеје Сечењија и Вешелењија. Већина мађарског револуционарног вођства и политичке јавности се приклањала погледима либерала, те су разговори са представницима народности претежно вођени у духу управног јединства и негације концепта федерализације земље. Већина Немаца, Словака, Русина и Јевреја била је задовољна дOMETИМА грађанске револуције и подражала је мађарску владу. (Spira 1979: 399-400, 415, 419-420).

На самом крају револуције настала су три документа која су, како се чинило, оправдала либералну концепцију и која су указивала на правац који је у будућности, уз обострани компромис, могао да води у правцу битног побољшања односа Мађара и немађара: споразум са румунским устаницима, одлука (законске снаге) парламента о правима народности и закон о равноправности Јевреја. Ти документи предвиђали су признавање слободног развоја сваке нације унутар Краљевине Мађарске, слободно коришћење народносних језика у школству, црквеним пословима, култури, управи судству, на нивоу општина и скупштина муниципија. У образложењу доношења закона о народностима премијер Семере је констатовоао да је револуција после укидања феудалних стега и гарантовања грађанских слобода остала дужна са остварењем концепта једнакости нација и да је циљ закона да и то спроведе, односно да покаже грађанима земље и иностранству да Мађари схватају изазов времена да није довољно гарантовати индивидуалне грађанске слободе, већ да је нужно омогућити слободан развој сваке народности. Иако проглас о правима народности није испуњавао све њихове захтеве, у политичком и садржајном смислу представљао је значајан напредак у односу на предреволуционарну концепцију и све што је садржавао било је важно за народности, те је у принципу, могао послужити за основу регулисања односа Мађара и немађара у будућности. (Hermann 1997: 113-114, Galántai 1997: 154, Spira 1980: 227-228).

Пошто је убрзо после доношења ових аката дошло до пораза мађарске револуције, спровођење горе поменутих одлука и споразума је онемогућено. Пораз мађарске револуције означио је крај либералних и демократских процеса у Мађарској за близу двадесет година. Пишући у листу *Pesti Hirnök* 1859.г. о разлозима пораза мађарске грађанске револуције, Берталан Семере је са горчином признао да мађарски политичари пред револуцију нису схватили снагу, важност и далекосежни карактер националне идеје код народности, стога нису посветили довољно пажње међунационалним односима,

а то је касније имало тешке последице (Gyöge 2009: 497, Kassai 1959: 189). После 1849. уз проблематику државно-првих односа са династијом Хабзбурга најважније питање постало је управо национално питање.

Наравоученија из трагичних конфликта 1848-1849. као и политике нео-апсолутизма била су толико очигледна да су сви који су размишљали о будућности, долазили до закључка да је неопходна сарадња и солидарност народа Аустрије, односно Угарске. О сарадњи малих народа размишљало се у широким оквирима: постојале су румунске, јужнословенске па и мађарске иницијативе и пројекти и често је истицана потреба федерализације Аустријске царевине. У мађарској штампи нису недостајали бројни позиви на измирење и братство Мађара и немађара, текстови о заједничкој мирној будућности, итд. Ипак, и једни и други солидарност међу народима тумачили су битно различито, те правих резултата није било, што је значило да је пропуштена још једна шанса за историјско помирење (Szabad 1979: 508).

Основни проблем на који су мађарски политичари и јавне личности морали наћи одговор било је, како успоставити равнотежу између захтева за територијалним интегритетом Мађарске и аутономистичких тежњи народности? Водеће личности су се слагале, да је у том смислу крајњи домет персонална аутономија, која би народностима обезбеђивала слободу коришћења језика као и културну, верску и школску самоуправу. Размишљали су о томе шта би заправо одржало интегритет земље, ако то не би била јединствена управа, јединствени службени језик на нивоу законодавства и више државне управе; шта ће се десити уколико више не буде заједничких вредности и симбола, збивања од значаја за све грађане, ако се заборави заједничка историјска баштина и кад националне елите буду формирале своје посебне традиције, посебне интересе, посебне економије у оквиру својих националних аутономија? Уз то, Мађари нису заборављали да су Хрвати, Срби, Румуни па и део Словака 1848/1849.г. тражили одвајање од мађарске државе (Acs 1996: 250). Ференц Деак је сматрао да је народносно питање, под условом да се народности не задовоље колективним правима, али без територијалне аутономије, нерешиво, јер мађарски политичари никад неће пристати на добровољно цепање јединства земље (Acs 1996: 270).

Критичко промишљање проблематике дали су нарочито Лајош Мочари, Михаљ Хорват, Ласло Салаи, Жигмонд Кемењ, Јожеф Етвеш, Ђерђ Клапка, а своје раније ставове суштински је ревидирао и Лајош Кошут. Они су сматрали да многонационална Мађарска треба да је истинска домовина свих народности у којој ће сви грађани уживати потпуно иста права, где ће на свим јавним инстанцама имати могућност коришћења својих језика, где ће у оквиру либералних установа и самоуправа моћи развијати своју народност. Већина се слагала да народносно питање треба регулисати доношењем посебног закона (Fónagy 2001: 40-41).

Покушаји законске регулације равноправности народности

Повољне политичке околности за законску регулацију националног питања настали су у вези са политичким променама у оквирима Аустријске царевине: услед унутрашњих и спољнополитичких неуспех неоапсолутистичког режима цар Франц Јозеф је тежио реорганизацији државног устројства, са циљем обезбеђења дугорочне стабилности и развоја земље. У вези са тим, током 1860-1861.г. дошло је до успостављања уставног стања и сазивања Мађарског државног сабора. На предлог Јожефа Етвеша формирана је парламентарна комисија (готово половину чинили су претставници народности) са задатком да анализира потребе и жеље народности и да формулише нацрт закона о народностима. Рад комисије праћен је у јавности са великим интересовањем. Развила се жива расправа у интелектуалним и политичким круговима Мађара и немађара, вођене су жустре дискусије преко штампе. Срби, Румуни и Словаци су на својим националним скуповима тражили формирање својих националних аутономних територија. (Ács 1996: 269-270). Наспрам тих народносних захтева текст нацрта закона парламентарне комисије садржао је либералну формулацију мађарске политичке нације која је у следећих педесетак година представљала окосницу народносне политике мађарских политичара:

„Сви грађани Мађарске, без обзира на њихов [матерњи] језик, у политичком смислу чине једну нацију, у сагласности са историјским појмом мађарске државе, јединствену и недељиву мађарску нацију.“

Даље у тексту се наглашава да,

„...сви народи који живе у земљи, поименице: мађарски, словачки, румунски, немачки, српски, руски [русински] и други, има да се сматрају равноправним народностима које своје посебне народносне потребе, у оквирима политичког јединства земље, остварују слободно, без икаквих даљих ограничавања, а на основу личних слобода и слобода удруживања“ (Mikó 1944: 155-157).

Пошто је цар 22. августа распустио парламент, није могло доћи до дискусије у вези са предлогом и евентуалног њеног усвајања. Рад је настављен тек априла 1866. године у донекле промењеним политичким околностима. У међувремену, окретање народности ка бечком двору у исчекивању решења националног питања као и далекосежност последица захтева за националним аутономним територијама подстакли су растући део мађарских политичара на закључак да би политички губитак у споразуму са династијом био мањи од поделе земље на аутономне националне области. (Fónagy и Hertmann 2000: 89). Ипак, и у тим околностима код мађарских либералних политичара и јавности постојала је воља да се вишедеценијски спорови са немађарским народностима коначно реше. У знак добре воље новоформирана мађарска влада укинула је важност 16. законског члана из 1848.г., којом се у жупанијама искључивим службеним језиком прописује мађарски, и омогућила да се као језик расправе и записника користе и језици немађарских народности (Katus 1979: 808). Прваци мађарских либерала упозоравали су јавност

да тлачење народности није у интересу и у духу мађарског народа и да се на тај начин не може трајно решити национално питање (Бере 1992: 67).

Извесни почетни ентузијазам и предусретљивост између првака Мађара и народности постепено је копнила како су се одмицале парламентарне дебате и како су се обе стране подробније упознале са суштином и детаљима ставова друге стране. Нацрт народносних посланика (16 румунских, 7 српских и 1 русински посланик) који је предвиђао формирање шест националних политичких аутономија у оквирима Мађарске мађарска јавност је одбацила сматрајући да се ради о покушају распарчавања земље и отцепљења народности од ње. Предлог народносне поткомисије, сличан оном из 1861.г., није прошао пуно боље (предвиђао је широку, слободну употребу народносних језика на нивоу општина и жупанија, омогућио је политичку афирмацију у оквиру муниципалне самоуправе и није помињао јединствену мађарску политичку нацију). Поред већ помињаних разлога предлози су пропали услед масовног незадовољства мађарске поседничке класе, мађарских жупанијских и градских функционера и чиновника, јер би његовим усвајањем многи од њих остали без посла и прихода. Мађарски велепоседници, пре свега на народносним територијама, прихватили су нагодбу са бечким двором управо са мотивацијом да на тај начин осигурају своју супремацију у политичком, економском и културном смислу над народностима, што би истински демократски формулисан народносни закон озбиљно довео у питање. Скретана је пажња да би оваквим законским решењем жупаније изгубиле свој мађарски карактер. Жупаније су редом протествовале против нацрта. Те реакције су практично значиле, да је група мађарских водећих либерала, која је деценијама водила доследну слободоумну политику према народностима, дошла у супротност са већином мађарских земљопоседника који су мађарску хегемонију желели одржати неокрњену. Сем напетости унутар мађарске јавности, поменути заплети су изазвали јако затезање односа са претставницима народности, чему је значајно допринело и склапање аустро-мађарске нагодбе током 1867.године (Katus 1979: 809, Kemény 1952: 5).

Коначно, после бројних политичких заплета, крајем 1868.г. усвојен је закон о равноправности народности (1868: 44.зак.чл.), који је формулисан у сагласности са примедбама жапанија и уз допуне и измене предложене од стране Ференца Деака. Био је резултат компромиса између различитих струја мађарске политичке јавности, узаконен без сагласности од стране народности. Као такав, није могао решити нагомилане проблеме, али је постао основа односа Мађара и немађара у следећих пола века. Сам закон био је јединствени документ те врсте у Европи (сличан закон, постојао је само у Швајцарској) који је у истинском либералном духу третирао питање равноправности народности.

Закон је прогласио равноправност свих народности Мађарске, без њиховог признања за посебне политичке нације. Прокламовао је јединствену мађарску политичку нацију у оквиру које су сви грађани признати за рав-

ноправне, без обзира на етничку припадност. Генерално, немађарима су обезбеђене битно шире слободе употребе језика од оних прописаних језичким законима од пре 1848.г. Закон је одредио слободну употребу народносних језика у школству, црквеном животу и управи, као и у сфери науке и културе, у представкама свим властима; сваки грађанин имао је право да користи свој матерњи језик на општинским и муниципалним скупштинама, на нижим судовима; општине су саме одређивале свој службени језик, а на генералним скупштинама жупанија и градова службеним се сматрао и језик за који се изјаснила барем петина посланика, изнимно, народносни језик записника могао се користити и у унутрашњем пословођењу жупаније уколико се то сматрало неопходним. Закони су требали бити објављени на језицима народности. Закон је обавезао државу да по могућности осигура услове школовања на матерњем језику у областима са претежним народносним становништвом. Грађанима, општинама, црквама и црквеним општинама изричито је гарантовао право оснивања школа свих нивоа. Посебно важним у пракси показао се 26. параграф закона, који је у циљу осигурања услова развоја немађарских народа наглашавао слободу оснивања друштава са циљем неговања језичких, уметничких, научних, привредних, индустријских, трговачких и других потреба народности. Удружења су имала право доносити своја правила, формирати новчане фондове и слободно руководити њиме. Двадесетседми параграф закона је изричито нагласио да ће приликом попуњавања државних служби једино мерило бити лична способност и да нечија национална припадност не може бити препрека за добијање било које државне службе у земљи. Држава је прихватила да се брине о довољном броју намештеника у судству, администрацији и на достојанству великог жупана, који ће познавати народносне језике (Márkus 1896: 490-494, Ђере 1992: 73-75, Pomogyi и Beliznay 2003).

Уз поменути закон питање образовања у либералном духу регулисао и тридесет осми законски члан, такође из 1868. године: основне и више народне школе, грађанске и учитељске школе имали су право оснивати разне конфесије, удружења, приватна лица, општине и сама држава. Језик школовања требао је бити матерњи језик, при чему се изнад нивоа основне школе као један од наставних предмета учио и мађарски језик, а у грађанским и учитељским школама од трећег разреда и немачки. Сем наведених, у грађанским школама предвиђала се могућност учења латинског и француског језика. Девети законски члан из 1868.г. посебно је регулисао функционисање две православне (румунске и српске) црквене организације на нивоу колективних права православних из претходних времена (Pomogyi и Beliznay 2003). Практично, поменута три закона омогућила су културну, просветну и школску аутономију народности по персоналној основи, без колективних националних права и посебне националне територије.

Народности су одбациле закон о равноправности народности, јер им није осигурао територијалну аутономију, макар на нивоу жупанија, нити признање

за посебне политичке нације. Истовремено, националистички део мађарских политичара и јавности такође је негативно реаговао, сматрајући да закон обезбеђује сувише широка права народностима. Општа политичка атмосфера, као и негативни ставови обе стране према закону, резултирали су њеним непотпуним спровођењем. Велика мана закона била је чињеница да није дефинисан правни механизам који би осигурао његово поштовање. Консолидовањем дуалистичког система и јачањем мађарског национализма при крају 19.в. века, народности су постале спремније његовом прихватању и захтевали су њено стриктно спровођење, међутим у то време мађарски политичари постајали су крајње несклони испуњавању народносних захтева.

Иако није спроведен у целости, закон о равноправности народности је ипак омогућио релативно широке слободе. Искориштавајући могућности дате 26. параграфом, после 1868.г. главни оквир неговања и развоја културе и језика народности постала су бројна удружења: основано је више стотина читалачких кругова, научних и културних дрштава, глумачких, певачких, женских и спортских удружења, издавачке куће за новине и књиге. Активне су биле научно-културне установе народности земаљског значаја, попут Матице српске, Матице словачке (забрањена 1875.г), румунске АСТРЕ и русинског друштва Светог Василија, која су у извесној форми вршила и функцију заштите политичких интереса појединих народности. Од краја 19. века оснивана су народносна привредна удружења и предузећа као што су штедионице, кредитна друштва, земљорадничке, потрошачке задруге и слично. Било је великих банака попут румунске Албине, словачке Татра Банке или српског Централног кредитног завода, које су отворено помагале националне културне установе, а вође банака играле су све важнију улогу у политичком животу народности. Пословна политика поменутих банака, да земљишне поседовне односе промене у корист народности (откупом земљишта од осиромашених или задужених мађарских племићких породица и парцелацијом земље у корист румунских, словачких и српских газда) изазвала је праву узбуну у мађарској јавности. Уз поменуто, била је значајна делатност новинарства. Поред петстотињак мађарских новина и часописа, 1890. г. излазило је 102 немачких, 15 румунских, 14 српских, 13 словачких и један русински лист (Katus 1979: 1338).

РЕЗИМЕ

Период 1848-1868.г. у контексту међунационалних односа у Угарској био је значајан у смислу да су национални концепти Мађара с једне и Срба, Румуна и Словака с друге стране, тада јасно и прецизно дефинисани, односно да су мађарски либерали истински покушали наћи решење за проблем равноправности народности. Толико посвећености позитивном решењу питања није било ни пре, ни после. Реалне могућности либерала, међутим, биле су знатно ограничене. Живот унутар Аустријске царевине личио је на поли-

тичке спојене судове: знатније промене политичког или друштвеног устројства изазивале су сличне тенденције у другој половини државе. Дубља демократизација друштвених и политичких односа или федерализација Мађарске по националој основи не би могла бити спроведена, јер би то подстакнуло сличне захтеве у Аустрији. Слично, демократско решење народносног питања имало је непремостиве унутрашње препреке: мађарска поседничка класа, племство и већина политичара није желела изгубити хегемони положај у земљи и никако није пристајала на формирање националних самоуправних области. Објашњавали су то тврдњом да су Мађари створили државу и бранили је вековима од бројних завојевача; да би предаја управе, судства па и делова законодавства народностима, значила губитак мађарског карактера државе, њено управно распарчавање и губитак егзистенције бројних мађарских породица. Процењивали су да би стварање народносних територијалних аутономије водило распаду земље. Несавладиву препреку значили су и захтеви немађара који мање од стварања националних аутономних територија нису желели прихватити. То важи пре свега за Србе и Румуне којима је стабилизација и јачање њихових матичних држава улила наде у могућност уједињења (Lévai 2002: 204), али су и Словаци инсистирали на својој самоуправној области. Хрвати су мађарско-хрватском нагодбом постигли добар део својих националних циљева. Приметимо, да представници немачке, јеврејске и русинске популације као ни мање бројне етничке заједнице нису износили посебне национално-територијалне захтеве.

С обзиром да су народности одбациле закон из 1868.г. као недовољан, а мађарски политичари услед стабилизовања дуалистичког система постали мање заинтересовани за народносно питање, озбиљних покушаја решења проблематике после 1868.г. није било ни са једне стране. У складу са осећајем немогућности задовољавајућег политичког решења међусобних односа, мађарске владе и водеће личности Срба, Румуна и Словака су се окретале у правцу остварења својих засебних националних планова и визија, средствима која нису претпостављала споразум. Михајло Полит Десанчић је наглашавао да ће, ако треба, народ дуго чекати повољну прилику у којој ће остварити своје националне циљеве, ако треба и ванпарламентарним средствима (Микавица 2005: 103). Националистима на обе стране се чинило да политички и друштвени развој иде у прилог управо њиховим замислима.

Zoltán Györe

HUNGARIAN LIBERALS AND THE PROBLEM OF NATIONAL EQUALITY IN HUNGARY 1848-1868.

SUMMARY

The political activity of the Hungarian liberal politicians had a profound influence on the political life of Hungary and, periodically, on politics of Austrian Empire as a whole. From the thirties of the 19th century, they greatly contributed to the formation of public opinion and attitude towards the Viennese court, as well as to the ethnic issue. During the period 1848-1868 it can be noticed certain conceptual development in their attitude toward the national question.

Before the Revolution in 1848/1849, Hungarian liberals regarded national question as less important than the problem of constitutional ties of Hungary to the Austrian Empire and the issue of necessary bourgeois transformation of civil society. Although they were aware of the complicated ethnic structure of the population, they believed that the abolition of the feudal social order, common civil liberties and the general economic and social enthusiasm will neutralize specific national requirements. Also, they hoped that this enthusiasm will encourage not-Hungarian ethnic communities to accept the Hungarian state idea and they will, in the long run, voluntarily assimilate to Hungarian ethnic nation. At this point, Hungarian liberal politicians believed that, parallel to the guaranteeing individual personal and political rights, also the use of the languages of nationalities in their church, cultural and private affairs, it is acceptable to spread the Hungarian language in its official use in administration and education.

Revolution of 1848/49 showed to the Hungarian liberals the real seriousness of the national issue: Croats, Serbs, Romanians, demanded their recognition as political nations and they rose up in arms. It had strongly outstretched the issue of federalization of Hungary. Hungarian liberals (except for rare exceptions) were not prepared to agree to the federalization of the country. Hungarian politicians could not accept the demands for ethnic autonomous territories, because they believed that in that way the state would lose its Hungarian character and that, in fact, it would lead to the destruction of the state.

As nationalities have not accepted the Law on Equality of Nationalities (1868), which approved personal autonomy in the field of church matters, education on all levels, entrepreneurship, science, and culture, as well as the wide-spread use of mother tongue in the administration and judiciary, it seemed that there is no common ground for agreement. In the next decades, both, Hungarians and nationalities devoted less attention to improving their mutual relationships than to their own nationalistic projects.

Keywords: Austrian Empire, Hungary, 19th century, nationalism, liberalism, autonomy, revolution 1848-1849, ethnic minorities, Law on Equality of Nationalities (1868).

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ács, Zoltán (1996). *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Bódi, Ferenc (2008). Migrációs folyamatok az újkori Magyarországon. In: Bódi, Ferenc (Ed.). *A helyi szociális ellátórendszer*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Int, 321-332.
- Fényes, Elek (1842-1843). *Magyarország statistikája*, 1-3. Pest: Trattner Károlyi nyomdája.
- Fónagy, Zoltán (2001). *Modernizáció és polgárosodás: Magyarország története 1849-1914-ig*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Fónagy, Zoltán, Hermann, Róbert (2000). Az önkényuralom kora 1849-1867. In: Szentpéteri, József (Ed.). *Reformkor és kiegyezés 1790-1867*. Budapest-Gyula: Kossuth Kiadó, 72-89.
- Galántai, József (1997). *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Budapest: Korona Kiadó.

- Györe, Zoltán (2009). *Mađarski i srpski nacionalni preporod*. Novi Sad: VANU.
- Hermann, Róbert (1998). *Szemere Bertalan*. Budapest: Új Mandátum.
- Joó, Tibor (1990). *A magyar nemzeteszmé*. Szeged: Universum Kiadó.
- Kassai, Géza (1959). *Magyar történelmi sorsfordulólók és a nemzetiségi kérdés*, Budapest: Kossuth Kiadó.
- Katus, László (1979). Nemzetiségi kérdés és Horvátország története. In: Kovács, Endre (Ed.). *Magyarország története 1848-1890*. VI/2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1333-1394.
- Katus, László (2000). Etnikumok, nemzetiségek. In: Szentpéteri, József (Ed.). *Reformkor és kiegyezés*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Kemény, G. Gábor (Ed.) (1952). *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I (1867-1892)*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Történettudományi Intézet.
- Kiss, Gy. Csaba (1988). Hungária és/vagy Szlávia. In: G.B. Németh (Ed.). *Forradalom után – kiegyezés előtt*, Budapest: Gondolat, 464-495.
- Landerer, L., Heckenast, G. (Ed.) (1848). *1847/48-ik évi országgyűlési törvénycikkek*. Pest.
- Lévai, Csaba (2002). Hungary as a Multi-Ethnic State in the 19th Century Austro-Hungarian Empire. Steven Ellis (Ed.). *Empires and States in European Perspective*. Pisa: Plus, 197-210.
- Márkus, Dezső (Ed.) (1896). *Magyar Törvénytár 1835-1868. évi törvénycikkek*. Budapest.
- Mikó, Imre (1944). *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár.
- Pomogyi, László, Beliznay, Kinga (Ed.) (2003). *Ezer év törvényei (1000-2003): Corpus Juris Hungarici*. Budapest: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis. World Wide Web, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=4&f=5301&s=25>, 10.06.2014.
- Spira, György (1979). Polgári forradalom 1848-1849. Kovács, Endre (Ed.). *Magyarország története 1848-1890*, VI/1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 59-434.
- Spira, György (1980). *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Szabad, György (1979). Az önkényuralom kora 1849-1867. Kovács, Endre (Ed.). *Magyarország története 1848-1890*. VI/I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 435-772.
- Szentpéteri, József (2000) (Ed.). *Magyar kódex 3: Császár és szultán birodalmában 1526-1790*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Ђере, Золтан. (1992). *Прилог проучавању закона о равноправности народности из 1868.г., Истраживања*, 14, 63-77.
- Микавица, Дејан (2005). *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690-1920*. Нови Сад: Stylos.